

VOGEL ATLAS VAN NEDERLAND

SOVON
VOGELONDERZOEK
NEDERLAND

Inhoud

1	Inleiding	10
2	De Vogelatlas: opzet, uitvoering, volledigheid en gegevensbewerking	
	Doelstellingen Vogelatlas	14
	Opzet Vogelatlas	14
	Organisatie en uitvoering van het veldwerk	17
	Het weer in 2013–2015	21
	Bewerking gegevens	21
3	Voorkomen en veranderingen van Nederlandse broed- en wintervogels in vogelvlucht	
	Vogelsoorten: hoeveel, waar en welke veranderingen	28
	Vogelontwikkelingen in leefgebieden	35
4	Soortbeschrijvingen	
	Leeswijzer	48
	<i>About this atlas</i>	51

Ganzen en zwanen	54
Ganzen	54
Zwanen	80

Eenden	88
---------------------	----

Hoenders, duikers en futen	142
Hoenders	144
Duikers	154
Futen	158

Flamingo's tot en met aalscholvers	166
Flamingo's	168
Ooievaars	170
Ibissen	172
Lepelaars	174
Reigers	176
Aalscholvers	190

Roofvogels, rallen en kraanvogel	194
Roofvogels	196
Rallen	220
Kraanvogel	232

Steltlopers	234
--------------------------	-----

Meeuwen, sterns, jagers en alken 286

Meeuwen	288
Sterns	308
Jagers	319
Alken	322

Duiven tot en met parkieten 324

Duiven	326
Koekoeken	337
Uilen	339
Nachtzwaluwen	352
Gierzwaluwen	354
Ijsvogels	356
Hoppen	359
Spechten	360
Valken	372
Parkieten	380

Klauwieren tot en met Staartmees 384

Klauwieren	386
Wielewalen	390
Kraaien	392
Pestvogels	407
Mezen	408
Leeuweriken	424
Zwaluwen	430
Cetti's Zanger	436
Staatmees	438

Zangers tot en met boomkruipers 440

Zangers	442
Goudhanen	474
Winterkoningen	478
Boomklevers	480
Boomkruipers	484

Spreeuwen tot en met piepers 486

Spreeuwen	488
Vliegenvangers en piepers	491
Lijsters	492
Vliegenvangers	502
Mussen	522
Heggenmussen	526
Kwikstaarten	529
Piepers	536

Vinken en gorzen 544

Vinken	546
Gorzen	578

Zeer zeldzame soorten	586
-----------------------------	-----

Literatuur	594
------------------	-----

Register van soortnamen	621
-------------------------------	-----

Aantalsschattingen en bronnen	625
-------------------------------------	-----

Overzicht atlastellers	632
------------------------------	-----

Dankwoord en sponsoren	637
------------------------------	-----

1

VOGELATLAS VAN NEDERLAND

Inleiding

FOTO: HERMAN FEENSTRA

Inleiding

Het dichtbevolkte Nederland is landschappelijk voortdurend in beweging. Bouwprojecten veranderen het aanzien van de steden, het nieuwe denken over waterveiligheid leidt tot ambitieuze herinrichting van het rivierengebied en nieuwe natuur als de Marker Wadden krijgt volop de ruimte. Daar bovenop komt een bijna industriële landbouw, die rond tweederde van ons landschap in beslag neemt en zijn invloed tot ver daarbuiten doet gelden. Vogels moeten zich voortdurend aanpassen, bovenop de globale veranderingen van klimaat en de omstandigheden die ze tijdens de trek of in de winter al ondervinden. Die dynamiek levert in het oog springende vogelontwikkelingen op, zoals de 's winters alom aanwezige Grote Zilverreigers, de vestiging van de Zeearend als broedvogel, het verdwijnen van het Korhoen en de teloorgang van de Zomertortel. Minder opvallend, maar even interessant, zijn ontwikkelingen als de afname van Ringmus, de opkomst van de Cetti's Zanger en het plaatselijk herstel en de uitbreiding van Geelgors en Roodborsttapuit in het landelijk gebied.

Naar een nieuwe Vogelatlas

De behoefte om al die veranderingen in de vogelbevolking in detail te kennen is groot. Maar maakte dat een nieuwe Vogelatlas nodig? Wie een blik op de online beschikbare vogelgegevens op sovon.nl werpt, kan denken dat we onderhand alle trends wel kennen. De landelijke vogelmeetnetten leveren immers een schat aan informatie op over aantalsveranderingen. Toch komen er keer op keer aanvullende vragen van beleidsmedewerkers, beheerders, vogelbeschermers en onderzoekers. Verspreidingsgegevens van vogels zijn bijvoorbeeld nodig bij toetsing van geplande ingrepen aan wet- en regelgeving. Nederland heeft diverse internationale natuurverdragen als de Europese Vogelrichtlijn ondertekend, waarvoor rapportages moeten worden opgesteld. Verspreidingsgegevens spelen daarbij een belangrijke rol. Ook voor het nationale natuurbeleid, zoals het opstellen van een actuele Rode Lijst, het maken van leefgebiedenkaarten en maatregelen voor specifieke soortgroepen, is de behoefte aan actuele en gedetailleerde verspreidingsbeelden in broed- en winterseizoen onverminderd groot. De nieuwe atlasgegevens worden hier inmiddels al volop toegepast. Niet in de laatste plaats beleven vogelaars veel plezier aan het atlaswerk buiten, wat zo'n ambitieus project ook daadwerkelijk haalbaar maakt. De laatste landelijke broedvogelatlas dateert alweer van 2002, terwijl we voor wintervogels zelfs terug moeten naar 1987. Hoog tijd dus voor een actueel overzicht.

Veertig jaar veranderingen en een kwantitatieve vergelijking

Deze Vogelatlas is de vierde in een periode van veertig jaar. In deze tijdspanne veranderde niet alleen het landschap en de verspreiding van vogels, maar ook de wens om steeds gedetailleerder de vogelbevolking in kaart te brengen. Enkel het vastleggen van de verspreiding in atlasblokken van 5 × 5 km voldoet niet meer. Nieuwe modelleertechnieken, ontwikkeld in samenwerking met onze Europese partners onder de paraplu van de *European Bird Census Council*, maken het nu mogelijk om op een kleinere schaal variaties in vogeldichtheden in beeld te brengen. Een aanzet daartoe werd al gegeven bij het veldwerk voor de tweede broedvogelatlas in 1998–2000, dat nu voor veel soorten een goede vergelijking mogelijk maakt. Deze insteek vereiste een gestandaardiseerde onderzoeksopzet, voortbordurend op het veldwerk dat destijds was uitgevoerd (zie hoofdstuk 2 voor details). Door deze werkwijze nu eveneens in de winter toe te passen, ligt er voor het eerst een stevig fundament om toekomstige veranderingen ook bij wintervogels goed te kwantificeren.

1700 atlasblokken en 110 mensjaren veldwerk

Het maken van een boek als deze Vogelatlas begint bij de inzet van een groot aantal vrijwilligers en een groep toegewijde regionale coördinatoren om het veldwerk in goede banen te leiden. De ambitieuze doelen, een atlasperiode realiseren in slechts drie veldseizoenen terwijl veel vrijwilligers al meedraaien in de meetnetten, stelden randvoorwaarden aan de methode voor het veldwerk. Die methode, zoals beschreven in hoofdstuk 2, moest zowel de verspreiding van alle soorten (ook de zeldzame) in kaart brengen, als gedetailleerde schattingen op het hoogst mogelijke detailniveau opleveren, en ook nog eens een vergelijking met vorige atlassen mogelijk maken. Daarnaast moest de methode wel gestandaardiseerd zijn maar ook weer niet te tijdrovend, om aantrekkelijk te blijven voor zowel de doorgewinterde teller als de aankomende talenten. Nederland telt 1685 atlasblokken, en we kunnen nu constateren dat het is gelukt om nagenoeg alle uit hoeken van het land systematisch te inventariseren. Dat betekende een gigantische klus van naar schatting 110 mensjaren veldwerk, die veel respect afdwingt. De hoeveelheid kaarten die het opleverde bleek zelfs te omvangrijk voor presentatie in boekvorm. Via vogelatlas.nl zijn per soort alle kaartbeelden te raadplegen (zie link bij elke soortbeschrijving). En wat een spannende patronen levert dit op: het krachtige herstel van de Nachtzwaluw, tegen de afname van insectenrijkdom in; de sluipende afname van de Staartmees op de zandgronden, en ga zo maar door. In hoofdstuk 3 worden de belangrijkste resultaten op hoofdlijnen samengevat, maar de verzamelde atlasgegevens vragen om veel meer analyses en een verdere integratie van de waargenomen patronen en ontwikkelingen.

Bedankt!

Het idee voor de Vogelatlas ontstond in een fase waarin het Nederlandse natuurbeleid werd overgeheveld van de landelijke overheid naar de provincies, en bovendien midden in de kredietcrisis. Alleen dankzij de bijdragen van een groot aantal financiers en sponsors (zie overzicht op pagina 637-640) kon deze Vogelatlas het daglicht zien. Vogelbescherming Nederland droeg genereus bij door Jouke Altenburg tijdens het veldwerk voor drie jaar te detacheren bij Sovon als projectcoördinator. Vogelbescherming organiseerde tevens een speciale fondsenwervingsactie voor de atlas, waarmee een substantieel bedrag werd opgehaald. De provincies Noord-Brabant en Groningen stelden middelen beschikbaar om door vrijwilligers onderbezette regio's professioneel geteld te krijgen; vijf andere provincies droegen eveneens financieel aan het project als geheel bij. De Stichting Dioraphte was een onbekende maar zeer welkome financier, terwijl Sovon voor het atlasproject ook een beroep kon doen op het Prins Bernhard Cultuurfonds. Uit twee grote, door Sovon ontvangen legaten is een aanzienlijk bedrag gebruikt voor de atlas. Het initiatief om 'soorten te sponsoren' bleek een schot in de roos. Liefst 278 soorten zijn gesponsord, waarvan 223 door particulieren en 78 door organisaties en bedrijven. Naast de meer dan welkome financiële bijdrage, toont het ook de betrokkenheid van velen bij de vogelwereld én de totstandkoming van deze atlas.

Meer dan 2000 vogelaars gingen op pad om de atlasblokken geteld te krijgen, in weer en wind en bij nacht en ontij (zie lijst op pagina 632-636). Alle respect voor jullie inzet! Ze werden bijgestaan door een groep Atlas Districtscoördinatoren (ADC's; namen in hoofdstuk 2, figuur 2.2). Zij zorgden voor coördinatie van het veldwerk, het tijdig invoeren van de gegevens en een eerste controle van de resultaten. Niet altijd de meest leuke bezigheden, maar onmisbaar om een atlasproject op de rails te houden. Een belangrijk onderdeel van het werk was het maken van aantalsschattingen per soort per atlasblok. Daarvoor werden niet alleen de resultaten van het eigen atlaswerk en resultaten van de meetnetten gebruikt. Een belangrijke aanvullende gegevensbron kwam van Waarneming.nl, dat belangeloos alle waarnemingen van hun platform beschikbaar stelde. Alle ingediende schattingen moesten vervolgens zo veel mogelijk worden gestandaardiseerd om te komen tot zo goed mogelijk landelijke en regionale schattingen. Arend van Dijk, Harm Meek en Kees Scharringa hebben, aanvullend op het werk van ADC's, menig uurtje zitten zweten om vele blokschattingen na te lopen en te beoordelen.

Voor de samenstelling van de soortbeschrijvingen werden 135 soortspecialisten bereid gevonden de toelichtende tekst bij het atlasmateriaal te schrijven. Hun gebundelde kennis vormt de basis van dit boek. Meer dan 70 fotografen stelden hun bijzondere en vaak nog niet eerder gepubliceerde foto's beschikbaar. Dankzij hun foto's is de Vogelatlas ook visueel een zeer aantrekkelijk boek geworden.

De Vogelatlas is voor Sovon de kers op de taart. Wat er ook tegenzit, welke vertraging ook op het pad komt en hoe lastig het op te lossen probleem ook is: het perspectief van een nieuwe atlas die vele jaren zal dienen als standaardwerk maakt telkens de positieve energie los die nodig is om het project tot een goed einde te brengen. Het is dan heel belangrijk dat in de eindfase, het maken van het boek, die energie niet verloren gaat. Dat is goed gelukt in de samenwerking met Kosmos Uitgevers, in het bijzonder met uitgevers Bart Bulsing en Madeleine Gimpel en vormgever Jan Johan ter Poorten. Dit fraaie eindproduct is het resultaat van een heel plezierige samenwerking.

Hoe verder: een blik in het koffiedik

Nationale atlasprojecten zoals die in Nederland werden uitgevoerd zullen in 2020 uitmonden in een nieuwe Europese broedvogelatlas. Dan kunnen we de Nederlandse kaartbeelden ook in een internationaal perspectief plaatsen (zie ook hoofdstuk 3, figuur 3.18), en inzicht krijgen in de veranderingen die op Europese schaal plaatsvonden sinds de eerste en inmiddels sterk verouderde Europese broedvogelatlas. Bij sommige vogelsoorten gaan de veranderingen alleen al in Nederland zo snel dat de kaartbeelden uit de atlasperiode 2013-2015 soms weer aanvulling behoeven. Gelukkig is de deelname aan de meetnetten van Sovon, die de aantalsveranderingen goed in kaart brengen, onverminderd groot. Technologische ontwikkelingen dragen daaraan bij. Het is inmiddels gebruikelijk om waarnemingen in het veld via mobiele applicaties vast te leggen en met behulp van software-op-maat uit te werken. Daarnaast zijn drones in opkomst. Zij maken het mogelijk om op plaatsen te komen die normaliter slecht toegankelijk zijn, of om opnames met warmtebeelden te maken die tot nu toe bij conventioneel veldwerk onmogelijk waren. Modeller- en analysetechnieken zijn nog steeds in ontwikkeling en zullen nieuwe telmethodieken in het veld mogelijk maken. Of er een nieuw atlasproject gaat komen, en hoe dat eruit zal gaan zien, is nu nog niet te zeggen. Zeker is dat Sovon de veranderingen van onze vogels met behulp van vrijwilligers op de voet zal blijven volgen.

Theo Verstrael

2

VOGELATLAS VAN NEDERLAND

Opzet, uitvoering
en bewerking

FOTO: PETER EEKELDER

De Vogelatlas: opzet, uitvoering, volledigheid en gegevensbewerking

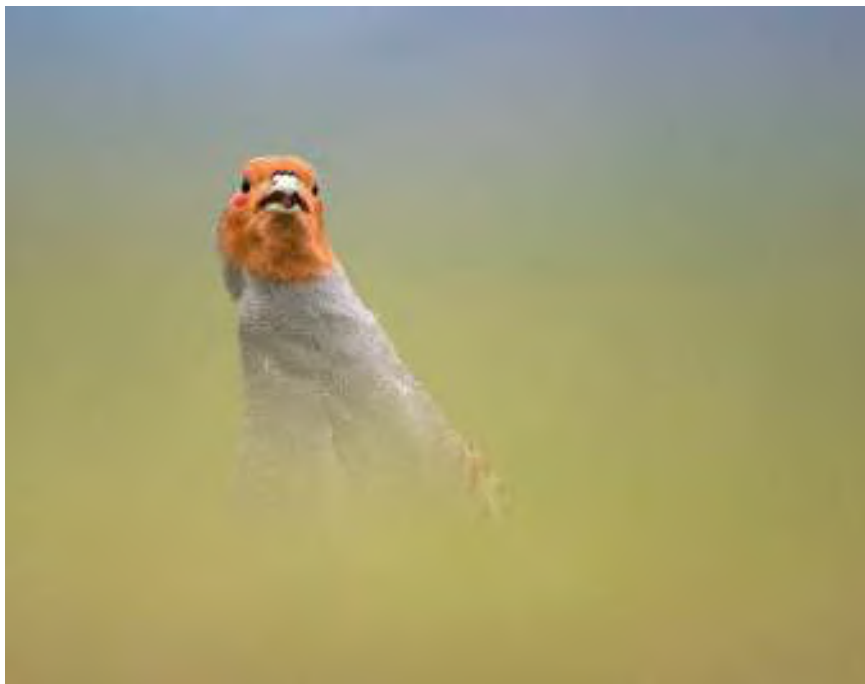
De Vogelatlas brengt de verspreiding en dichtheden van broed- en wintervogels in 2013–2015 in kaart, maar gaat ook in op veertig jaar veranderingen aan de hand van de drie sinds 1979 verschenen atlassen (tabel 2.1).

Een kwalitatieve vergelijking is mogelijk via de aan- of afwezigheid van vogelsoorten in het vaste raster van 5 × 5 km atlasblokken. Met de Vogelatlas komt ook een fijnmaziger en kwantitatieve vergelijking binnen handbereik, via de gestandaardiseerde tellingen in het 'gouden grid' van (in principe acht) kilometerhokken. Zulke tellingen zijn voor broedvogels ook in 1998–2000 uitgevoerd. Voor wintervogels is zo'n gedetailleerde vergelijking nog niet mogelijk, maar is nu wel de basis gelegd voor toekomstige analyses.

Doelstellingen Vogelatlas

Er bestaat grote behoefte aan actuele verspreidingsgegevens van broed- en wintervogels, zo gedetailleerd mogelijk en liefst kwantitatief. Zulke informatie speelt tegenwoordig een cruciale rol bij de aanwijzing van te beschermen gebieden, het opstellen van beheerdoelen en plannen, de wettelijke toetsing van plannen, het evalueren van beleid en beheer, en het opstellen van de Rode Lijst. De meetnetten van Sovon voeden die behoefte maar ten dele. Ze zijn vooral gericht op het vaststellen van aantalsveranderingen, iets wat bij veel

▼ De gegevens van de Vogelatlas speelden een belangrijke rol bij de samenstelling van de actuele Rode Lijst. Daar staat ook de Patrijs op.
FOTO: RUURD JELLE VAN DER LEIJ

soorten (ook) met steekproefsgewijze tellingen mogelijk is. Atlasgegevens kunnen die steekproef ijken. Niet in alle habitats liggen immers evenveel steekproefgebieden, wat vooral een probleem is wanneer kerngebieden onvoldoende onderzocht worden. Met statistische technieken kunnen we hier grotendeels voor corrigeren. Maar dan moeten we wel een goed beeld hebben van de landelijke verspreiding en regionale dichtheidsverschillen (van Turnhout *et al.* 2008), zoals die in deze atlas zijn terug te vinden.

Daarnaast is de Vogelatlas een instaproject voor nieuwe tellers en laat het zien hoe *citizen science* projecten kunnen bijdragen aan wetenschappelijk onderzoek (Greenwood 2007) en worden omgezet in beleid (Rode Lijsten; van Kleunen *et al.* 2016, 2017). De doelstellingen voor de nieuwe Vogelatlas zijn door Schekkerman *et al.* (2012) als volgt geformuleerd:

- Vastleggen van de actuele verspreiding van alle broed- en wintervogels, op een zo gedetailleerd mogelijke schaal.
- Bepalen van de actuele populatieomvang van alle broedvogelsoorten en zo veel mogelijk wintervogelsoorten.
- Vastleggen van veranderingen in verspreiding en (voor broedvogels) ook in dichtheden ten opzichte van eerdere landelijke atlassen.
- IJking van de bestaande meetnetten van Sovon: hoe representatief zijn ze?
- Instroom van nieuwe vogeltellers stimuleren, ter continuering van de bestaande vogelmeetnetten.

Opzet Vogelatlas

Onderzoeksperiode

Het veldwerk vond plaats in drie winterperioden (december–februari 2012/2013–2014/2015) en in drie broedseizoenen (2013–2015). In onvoldoende onderzochte gebieden is aanvullend veldwerk verricht in de winter van 2015/2016 en het broedseizoen van 2016 ('bezemjaar'). In deze atlas spreken we omwille van de overzichtelijkheid steeds van de periode 2013–2015.

Onderzoekseenheid

Het onderzoek werd, net als bij de vorige atlassen, uitgevoerd in atlasblokken van 5 × 5 km, zoals onder meer zichtbaar in de *Topografische inventarisatieatlas voor flora en fauna in Nederland*. Voor het broedvogelonderdeel is uitgegaan van de 1685 Nederlandse atlasblokken die (enig) land bevatten; voor het wintervogelonderdeel van 1769 atlasblokken, inclusief de open wateren van Waddenzee, IJsselmeergebied en Delta, maar exclusief de Nederlandse delen van de Noordzee, op de directe kuststrook na.

Globale onderzoekopzet

Het veldwerk was in broedtijd en winter grotendeels identiek en richtte zich op twee aspecten (figuur 2.1). De eerste pijler, gericht op het meten van de versprei-

Gangbare benaming	Periode veldwerk	Publicatie	Broedtijd	Winter	Aan-/afwezigheid	Schattingen per atlasblok	Dichtheid (via gouden grid)
Eerste broedvogelatlas	1973–1977	Teixeira 1979	x		x		
Jaarrondatlas (wintervogelatlas)	1979–1983	Sovon 1987	(x)	(x)	x	(x)	
Tweede broedvogelatlas	1998–2000	Sovon 2002	x		x	x	x
Vogelatlas	2013–2015	Sovon 2018	x	x	x	x	x

< Tabel 2.1. Overzicht van de vier Sovon-atlassen, met (hoofd)periode van onderzoek, onderwerp (broedtijd of winter) en resultaten per soort. De Jaarrondatlas had een wat afwijkende methodiek.

v Figuur 2.1. Schematisch overzicht van het veldwerk voor de *Vogelatlas*, uitgesplitst naar het systematische onderzoek in kilometerhokken en het meer algemene onderzoek in het atlasblok.

ding (en veranderingen daarin), was het samenstellen van een zo compleet mogelijke lijst van in het atlasblok voorkomende soorten, zoals ook in eerdere atlassen; de tweede pijler, gericht op het meten van talrijkheid, was het op systematische wijze onderzoeken van een vaste selectie van kilometerhokken, het 'gouden grid'. Het gouden grid waarborgt een aselechte steekproef, zodat niet alleen de beste vogelgebieden worden bezocht. Dit laatste vond voor het eerst toepassing voor de tweede broedvogelatlas, waarin ook het hoe en waarom wordt beschreven (Sovon 2002).

Soorten en aantallen

We vroegen de tellers om een lijst op te stellen van de in het atlasblok aanwezige soorten, met een schatting (in klassen) van het aantal broedparen (broedtijd) of aanwezige individuen (winter). Voor de broedtijd werd tevens de hoogste vastgestelde broedzekerheidscode gevraagd (tabel 2.2). De teller werd geacht om minstens drie maal per seizoen een bezoek te brengen aan alle aanwezige biotopen en minimaal één nachtbezoek in de broedtijd. Vergeleken met 1998–2000 waren er enkele nieuwe elementen. Waarnemingen van (een selectie van) schaarse en zeldzame soorten werden online op kaart ingevoerd, net als nog onbekende kolonies (bekende kolonies waren voor de teller zichtbaar). Bij het maken van de schatting had de teller meerdere gegevensbronnen ter beschikking, inclusief die van het kilometerhokonderzoek, de meetnetten van Sovon of losse meldingen van derden, met name via waarneming.nl (tabel 2.3). Ook vroegen we tellers om de tijdsbesteding in het veld te noteren, als hulpmiddel voor het schatten van de volledigheid van het onderzoek.

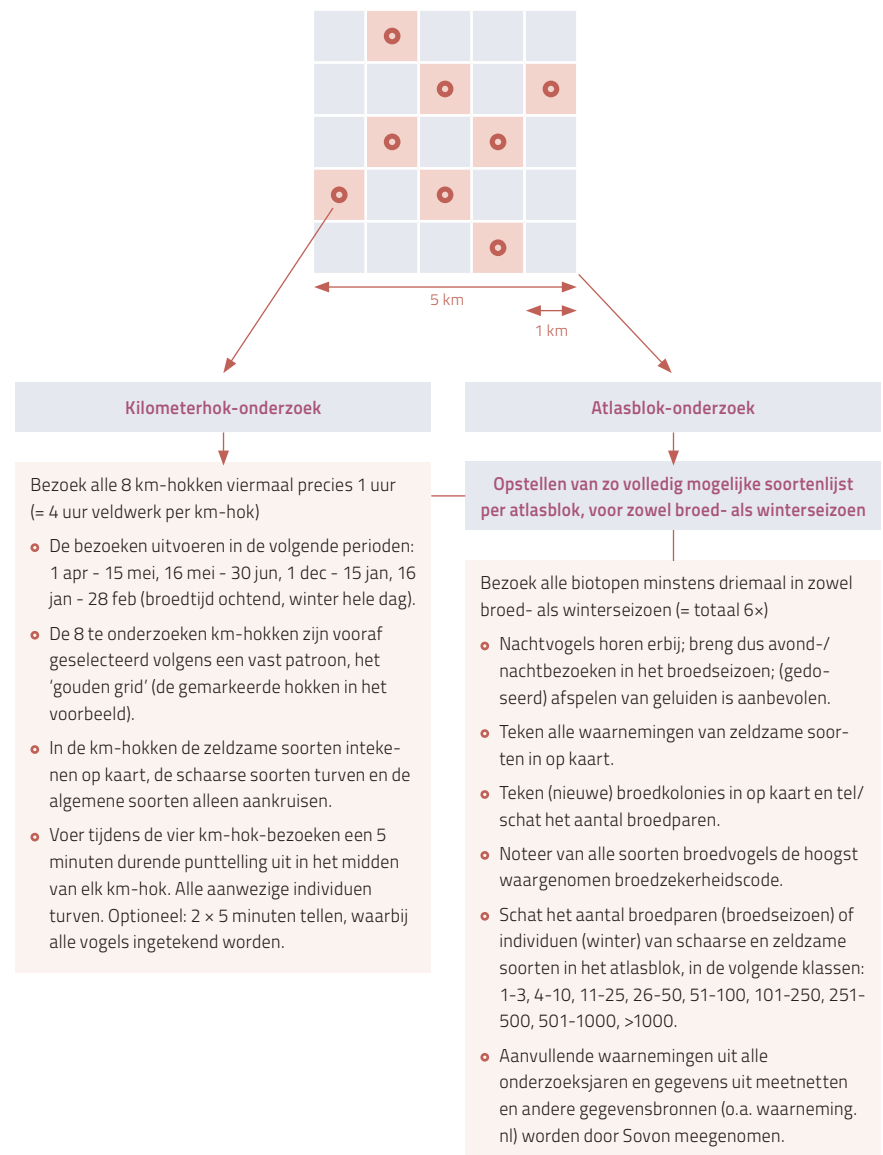

FOTO: GERARD SCHOUTEN

 Wintertaling *Anas crecca*

Nederland vormt de zuidwestrand van een enorm broedgebied dat zich uitstrekt tot in Siberië. Trekvogels arriveren bij ons in de zomer (ruiconcentraties) en najaar. Bij strenge vorst vertrekken veel Wintertalingen naar Engeland en Zuidwest-Europa. Onze broedvogels zijn waarschijnlijk grotendeels standvogel. Wintertalingen prefereren ondiepe wateren met, vooral in de broedtijd, dichte oever- en verlandingsvegetaties. Hier foerageren ze al slobberend op zaden, slakjes, kreeften en in het broedseizoen ook insecten en hun larven.

Broedtijd

Voorkomen

Wintertalingen broeden verspreid over het land, met een duidelijke concentratie in Noordoost-Nederland. Droge gebieden, waaronder Salland en de Veluwe, worden grotendeels gemeden. Hetzelfde geldt voor stedelijke agglomeraties en grootschalige akkergebieden, zoals in Flevoland en West-Brabant. Onze kleinste eend is in bijna een derde van de atlasblokken vastgesteld als waarschijnlijke en zekere broedvogel. Doortrek vindt echter plaats tot in mei, terwijl ook overzomerende Wintertalingen voor broedvogels versleten kunnen zijn. Daardoor is het beeld te rooskleurig. In ruim 70% van de bezette atlasblokken zijn naar schatting slechts 1–3 paren aanwezig en in 23% 4–10. Atlasblokken met hogere aantallen liggen merendeels in Drenthe en het grensgebied met Friesland. Kerngebieden zijn het Bargerveen (36–72 getelde paren in 2013–2015), Fochteloërveen (40–70), Drents Friese Wold (54–67) en Dwingelderveld (35–44). Dit zijn allemaal natte heide- en hoogveengebieden met vennen, en dat geldt ook voor twee natuurterreinen elders met hoge aantallen, de Engbertsdijksvennen (75) en de Grootte Peel (36–50). Afwijkend in dit opzicht is het hoge aantal (41) op het nieuw ingerichte eiland Tiengemeten in het Haringvliet.

De Nederlandse broedpopulatie wordt geschat op 1600–1900 paren op grond van het atlas materiaal en rekening houdend met overschatting van de aantallen door tellers.

Veranderingen

Omstreeks 1975 was de verspreiding duidelijk ruimer dan rond 2000. In 2013–2015 is er weer wat terreinwinst te melden, zoals in delen van Friesland, Groningen, Overijssel en het Deltagebied. Deze uitbreiding heeft echter niet tot een populatietoename geleid, want zo-

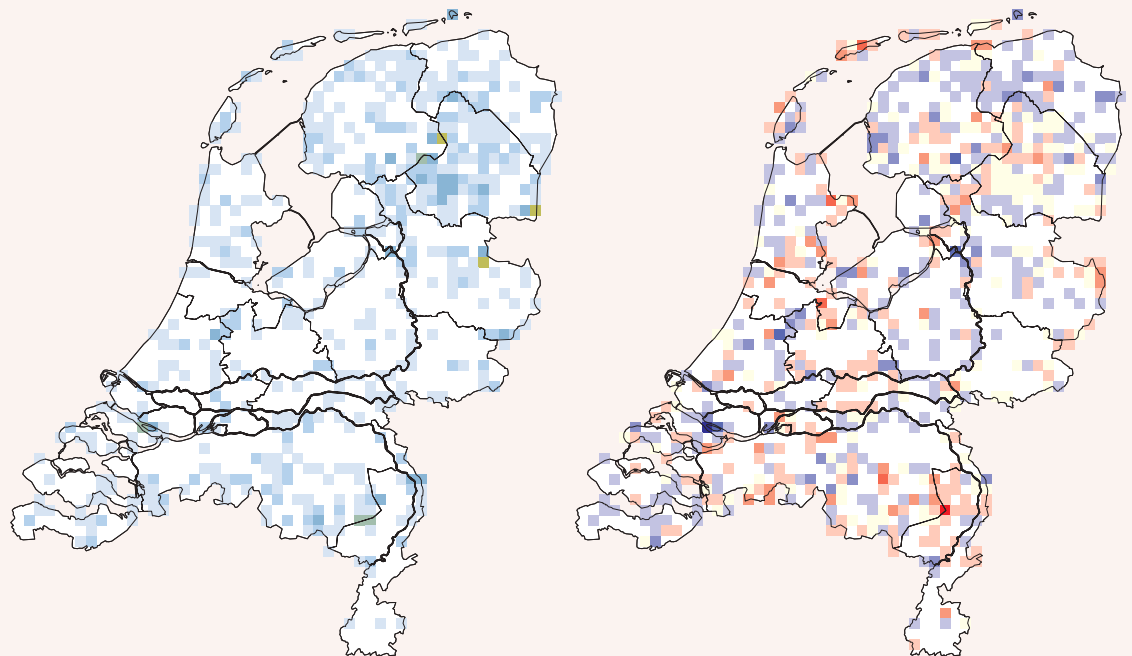
BROEDVOGELS

> Aantal broedparen per atlasblok 2013-2015.

- aanwezig
- 1-3 (381)
- 4-10 (125)
- 11-25 (22)
- 26-50 (4)
- 51-100 (3)
- 101-250
- 251-500
- 501-1000
- >1000

>> Verandering broedparen 2013-2015 vs 1998-2000 in klassen.

- ≤-4 (1)
- -3 (4)
- -2 (40)
- -1 (194)
- 0 (152)
- +1 (265)
- +2 (41)
- +3 (4)
- ≥+4 (1)
- onbekend

wel de atastellingen als het verloop van de BMP-index wijzen sinds 2000 op een afname met ongeveer 30%. In verschillende gebieden hebben Wintertalingen, soms tijdelijk, geprofiteerd van aanleg van nieuwe moerasen en van vernattingsprojecten. De stand in Drenthe, rond 1990 geschat op 1200–1500 paren met afnemende tendens, is mede hierdoor niet verder teruggelopen: 640–780 paren in 1998–2000 en 600 in 2013–2015 (van Dijk *et al.* 2017). In vrijwel alle nabije landen is het afname wat de klok staat.

Winter

Voorkomen

Ons land huisvest ongeveer 20% van de in Noordwest-Europa overwinterende Wintertalingen. Het merendeel verblijft in zoete (twee derde) en zoute wateren in het lage deel van Nederland. Concentraties van duizenden Wintertalingen worden jaarlijks geteld in de Dollard, het Lauwersmeer, de waddenkust en meren van Friesland, de Oostvaardersplassen, de Biesbosch, het Haringvliet en de Oosterschelde. Op de hoge gronden is de verspreiding ijl, met slechts hier en daar concentraties in waterrijke gebieden.

De landelijke aantallen pieken meestal in oktober–november. In de wintermaanden lopen de aantallen terug, vooral bij strenge vorst. In de atlasperiode vielen de half januari getelde aantallen in de koudste winter, 2012/2013, met 45.000 vogels wat lager uit dan in beide andere, zachte winters (max. 55.000 in 2013/2014). Rekening houdend met niet-onderzochte gebieden zullen er maximaal 70.000–80.000 aanwezig zijn geweest. Echt strenge vorst kwam in de atlasjaren niet voor en binnen de tientallen jaren omspannende landelijke watervogeltellingen waren de aantallen in die periode relatief hoog.

Veranderingen

De landelijke watervogeltellingen van de afgelopen decennia laten geen duidelijke toe- of afname zien. Het beeld wordt bepaald door uitgesproken jaarfluctuaties, die bij weinig andere watervogels zo sterk zijn. Ze hangen vooral samen met het winterweer (hogere aantallen in zachtere winters), en de voedselomstandigheden (plotseling grootschalig aanbod in pionierssituaties), in combinatie met fluctuaties in waterpeil. Vergeleken met 1979–1983 is de verspreiding nauwelijks veranderd, maar de geschatte aantallen zijn in 2013–2015 in het algemeen hoger in Laag-Nederland en lager in Hoog-Nederland. Uitzonderingen hierop zijn onder meer te vinden in Oostelijk Flevoland en het rivierengebied (afname) versus Zuidoost-Groningen, Salland, de Achterhoek en het noordoosten van Noord-Brabant (toename). Dit kan een gevolg zijn van regionale habitatveranderingen, weersfactoren, maar ook van verschillende telinspanning.

Arend van Dijk

Summary

Eurasian Teal is sparsely distributed as a breeding bird, with highest densities in peat moors and fens on sandy soils in the northeast of the country. Breeding numbers have generally decreased, but with locally positive responses to habitat restoration. Fluctuating numbers in midwinter, both in long term and during the atlas period, are due to varying feeding and weather conditions and dynamic water tables.

Wintertaling

vogelatlas.nl/wintertaling

Broedparen

1600-1900

Winteraantallen

70.000-80.000

BEZETTE BLOKKEN

broeden

1973-1977 (47%)

1998-2000 (26%)

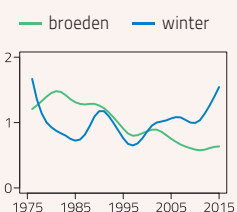
2013-2015 (32%)

winter

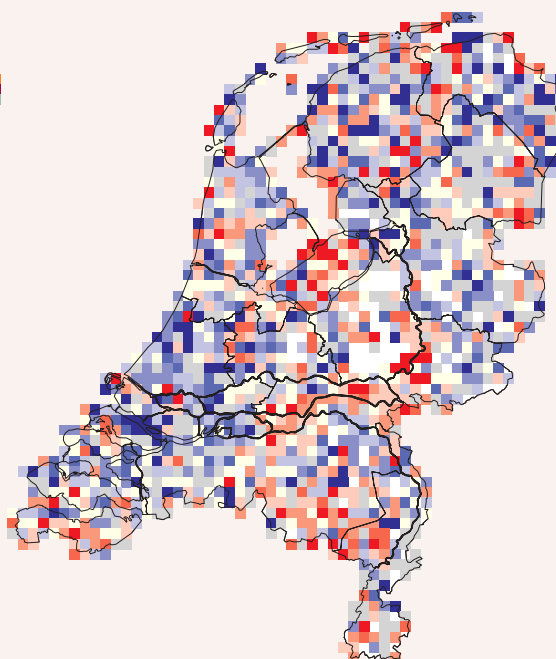
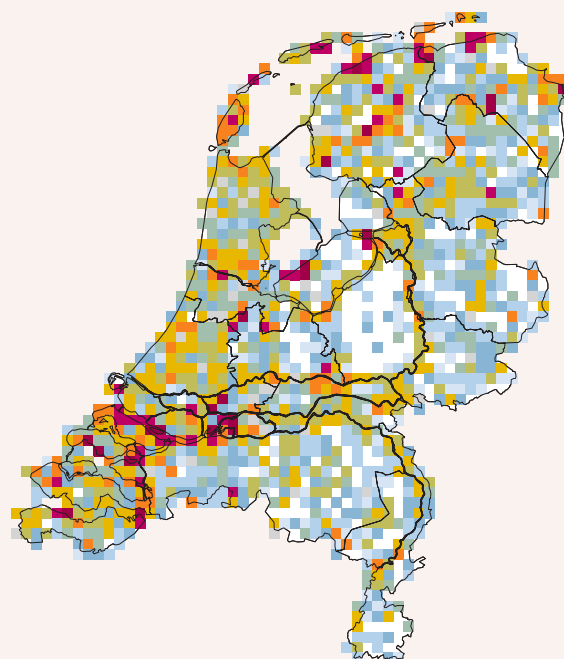
1979-1983 (84%)

2013-2015 (81%)

TRENDS IN AANTALLEN

☆ Dick Huitema

WINTERVOGELS

<< Aantal wintervogels per atlasblok 2013-2015.

aanwezig (39)	51-100 (205)
1-3 (97)	101-250 (224)
4-10 (236)	251-500 (98)
11-25 (206)	501-1000 (44)
26-50 (200)	>1000 (23)

< Verandering winteraantallen 2013-2015 vs 1979-1983 in klassen.

≤-4 (72)	+1 (185)
-3 (67)	+2 (176)
-2 (153)	+3 (121)
-1 (175)	≥+4 (117)
0 (202)	onbekend (285)

FOTO: CORSTIAAN BEEKE

Ruigpootbuizerd *Buteo lagopus*

Ruigpootbuizerds broeden circumpolair in de subarctische zone en overwinteren ten zuiden daarvan. Het Europese overwinteringsgebied strekt zich uit van de Engelse oostkust tot ver in het oosten. Fenno-Scandinavische vogels trekken pal zuidwaarts. In Nederland zullen vooral Noorse vogels verschijnen. Ze verblijven er van oktober tot maart–april. Sommige individuen houden jaar op jaar vast aan hun overwinteringslocatie. Zo keerde een volwassen mannetje, geringd in 2000, tot 2014 jaarlijks terug naar het Praamweggebied nabij de Oostvaardersplassen.

Winter

Ruigpootbuizerds worden vooral in het westen en noorden van het land gezien. Hier liggen de grootschalige open landschappen die het meest overeenkomen met de noordelijke broedgebieden. De soort valt hier goed op, al ligt verwarring met een licht gekleurde en veelvuldig biddende Buizerd soms op de loer. De kaart is door cumulatie van waarnemingen niet representatief voor een gemiddelde winter.

De inventarisatieperiode 2013–2015 was wat aantallen betreft, grofweg 50–80 per winter, vergelijkbaar met het eerste decennium van deze eeuw. Dat vormde een dieptepunt na een duidelijke afname sinds de jaren tachtig. De grootste achteruitgang zien we bezuiden de lijn Zwolle–Haarlem, inclusief gebieden die destijds belangrijk waren. Waar in Flevoland 35 jaar geleden nog Ruigpootbuizerds verbleven in ontginningslandbouw en zeer jonge aanplant, staan nu woonblokken of populierenbossen. Muizenrijke akkers zijn omgevormd in eenvormige en ecologisch arme vlaktes. De toename in Friesland en Groningen hangt waarschijnlijk samen met de muizenplaag die hier in 2014 heerste. Ook wintervoedselveldjes voor zangvogels trekken Ruigpootbuizerds aan.

Het zijn niet alleen omstandigheden in het overwinteringsgebied die de aantallen overwinteraars bepalen (Kasprzykowski & Cieśluk 2011), maar ook factoren in de broedgebieden. Zo is de Zweedse (en vermoedelijk ook Noorse) broedpopulatie gehalveerd sinds de jaren tachtig (Heggøy & Øien 2014). Opwarmend klimaat, met negatieve effecten op prooidierpopulaties, speelt daarbij een belangrijke rol (Huntley *et al.* 2007).

Ton Eggenhuizen

Summary

Rough-legged Buzzard has become scarce. Increases in the north of the country coincided with a vole outbreak in 2014.

Ruigpootbuizerd

vogelatlas.nl/
ruigpootbuizerd

Broedparen

0

Winteraantallen

50-80

BEZETTE BLOKKEN

broeden

1973-1977 (0%)

1998-2000 (0%)

2013-2015 (0%)

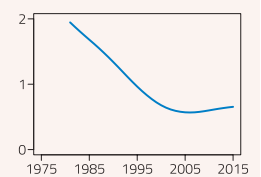
winter

1979-1983 (53%)

2013-2015 (23%)

TRENDS IN AANTALLEN

winter

☆ Freek Nijland

WINTERVOGELS

> Aantal wintervogels per atlasblok
2013-2015.

aanwezig	51-100
1-3 (379)	101-250
4-10 (10)	251-500
11-25	501-1000
26-50	>1000

>> Verandering winteraantallen
2013-2015 vs 1979-1983 in klassen.

≤-4	+1 (126)
-3 (2)	+2 (1)
-2 (47)	+3
-1 (481)	≥+4
0 (184)	onbekend (173)

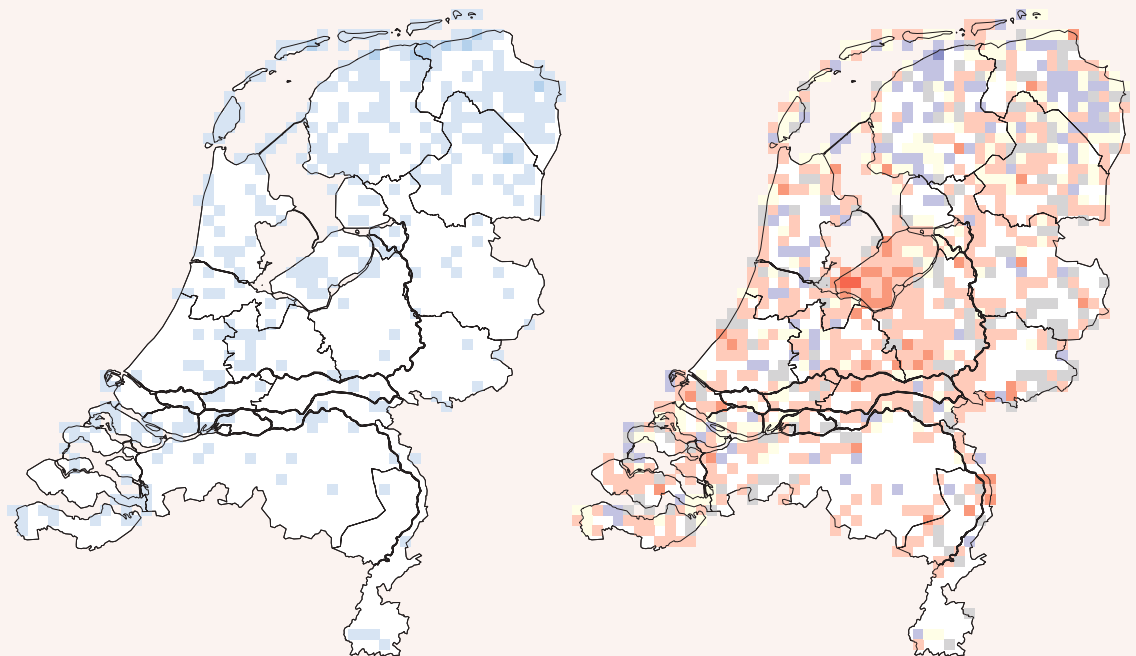

FOTO: MARK ZEKHUIS

Huismus *Passer domesticus*

De Huismus is op veel plekken een bekende en algemene verschijning. Dat geldt niet alleen voor het oorspronkelijke broedareaal, dat grote delen van Eurazië en Noord Afrika beslaat. Tegenwoordig komt hij ook elders voor, dankzij introducties in bijvoorbeeld Noord- en Zuid-Amerika, het zuidoosten van Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland. Hierdoor is de Huismus inmiddels de meest verspreide zangvogel ter wereld. Maar de tijden waarin iedere stadsbewoner vertrouwd was met Huismussen zijn in West-Europa inmiddels voorbij. Sterke afnames vielen onder meer op in Groot-Brittannië (Balmer *et al.* 2013), Duitsland (Gedeon *et al.* 2014) en ons eigen land.

Broedtijd

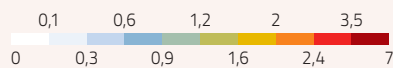
Voorkomen

Huismussen hebben hun manier van leven helemaal aangepast aan die van de mens. Ze zijn er grotendeels afhankelijk van wat betreft broedgelegenheid en voedsel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Huismus bijna overal in het dichtbevolkte Nederland voorkomt. De weinige atlasblokken waar deze soort niet is vastgesteld, liggen hoofdzakelijk op de Waddeneilanden en bestaan uit ongeschikte broedhabitat zoals kwelders en stranden (zie vogelatlas.nl).

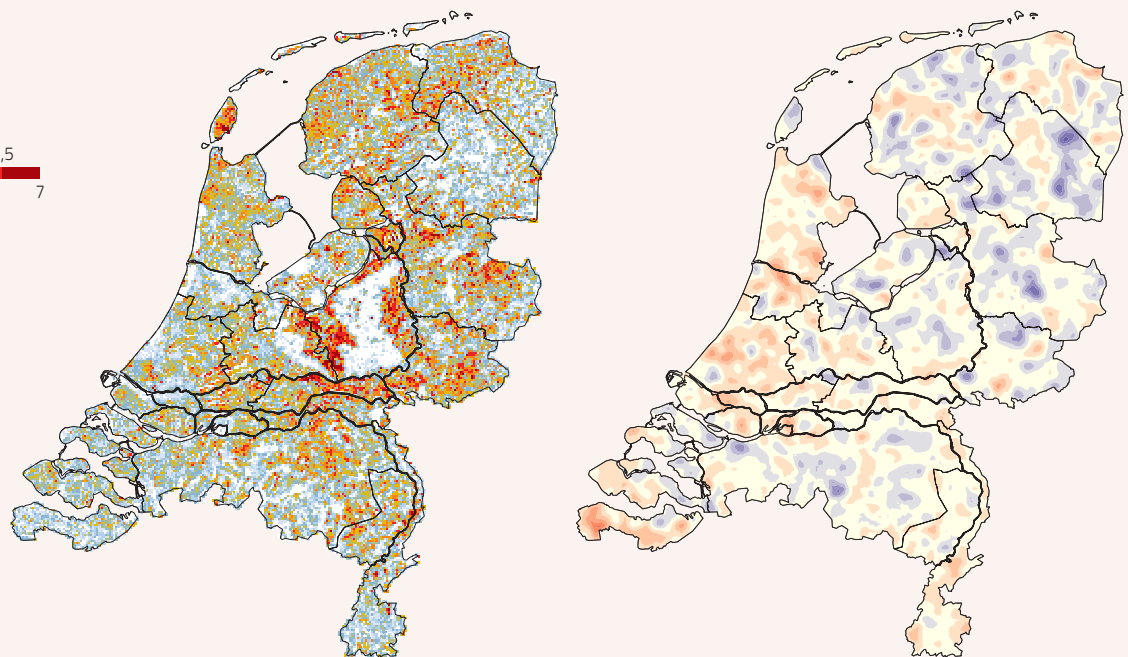
De regionale dichtheidsverschillen zijn enorm. In sterk verstedelijkte gebieden in de Randstad, Zuidoost-Limburg en elders leven veel mensen, maar de dichtheid aan Huismussen is er doorgaans nogal laag. In grote natuurgebieden zijn ze ronduit schaars, zie bijvoorbeeld het Lauwersmeer, de Oostvaardersplassen, de Veluwe en de duinstrook. Hoge dichtheden vinden we in kleinschalige landschappen zoals langs de randen van de Veluwe en in de Gelderse Vallei. Huismussen zijn het talrijkst bij oudere huizen in een betrekkelijk groene, liefst wat rommelige omgeving. De aantallen kunnen hier lokaal oplopen tot meer dan 10–15 paren per hectare (Oosterhuis 2013b). In stedelijk gebied zijn de dichtheden in Laag-Nederland gemiddeld minder hoog dan op de zandgronden. Tussen de steden onderling bestaan soms opmerkelijke verschillen. Zo ontbreekt de Huismus op veel telpunten van het Meetnet Urbane Soorten in Amsterdam, terwijl hij in Almere ruim verspreid voorkomt. Huismussen zijn in steden het talrijkst in betrekkelijk jonge, ruim opgezette wijken met veel groen. Ze zijn schaarser in dichtbebouwde wijken uit begin twintigste eeuw of ouder (Schoppers *et al.* 2016). De omvang van de landelijke broedpopulatie is lastig in te schatten. Vermoedelijk gaat het om iets van 600.000–1 miljoen paren.

BROEDVOGELS

> Relatieve dichtheid broedvogels 2013-2015.

>> Verandering relatieve dichtheid broedvogels 2013-2015 vs 1998-2000.

4

VOGELATLAS VAN NEDERLAND

Zeer zeldzame soorten

Roodkeelnachtegaal
FOTO: MARTIN VAN DER SCHALK

Zeer zeldzame soorten

Hieronder worden (zeer) zeldzame soorten en enkele ondersoorten besproken die zijn waargenomen tijdens de telperioden voor de Vogelatlas. Ze zijn gewoonlijk in minder dan tien atlasblokken vastgesteld. Voor zover het om beoordeelsoorten gaat, zijn de vermelde waarnemingen aanvaard door de CDNA (Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna), tenzij anders vermeld. Bij de overige soorten kwam soms een deel van de meldingen niet terecht in het atlasbestand (zie waarneming.nl). Ontsnapte volièrevogels zijn buiten beschouwing gelaten. Voor kaarten zie vogelatlas.nl.

Groenlandse Kolgans *Anser albifrons flavirostris*

Deze forsere ondersoort van de Kolgans, met grote oranje snavel, is in drie atlasblokken gemeld. In Noord-Holland (Weesp) en Overijssel (Vriezenveen) werd een exemplaar tussen Kolganzen ontdekt. Van 20 december 2014–22 februari 2015 verbleef er een bij Grijskerke ZI. Deze is, net als die van Weesp, door de CDNA geaccepteerd. De melding uit Overijssel is voor zover bekend (nog) niet ingediend.

Bronskopeend *Anas falcata*

De Bronskopeend is in ons land een zeldzame dwaalgast met tot en met 2016 12 aanvaarde gevallen (dutchavifauna.nl), al wordt het bepalen van de status bemoeilijkt door ontsnapte exemplaren. Zo betrof een melding uit Groningen (omgeving Sellingen) een escape vanwege een blauwe kwekersring; deze vogel was hier de gehele atlasperiode 2013–2015 aanwezig. Nabij Maartensdijk Ut werden in 2012 en 2013 tijdens watervogeltellingen twee exemplaren waargenomen. Het is niet bekend of het hier ontsnapte exemplaren betrof. Ze zijn voor zover bekend (nog) niet ingediend bij de CDNA. Een geval bij Spijkenisse ZH van 19 maart–19 april 2013 (dutchavifauna.nl) viel buiten de winterperiode van de atlas.

Bronskopeend
FOTO: MARTIN VAN
DER SCHALK

Siberische Taling *Anas formosa*

Tussen 14 december 2013–1 januari 2014 zwom een mannetje in de buurt van Arnhem en Driel GI tussen andere eenden. Deze ongeringde vogel is als twaalfde ge-

val voor Nederland geaccepteerd door de CDNA (dutchavifauna.nl).

Siberische Taling
FOTO: HANS BRINKS

Amerikaanse Wintertaling *Anas carolinensis*

De Amerikaanse Wintertaling verschilt van de Wintertaling vooral door een verticaal wit streepje op de zijborst (en het ontbreken van de horizontale witte lijn bovenlangs de flanken) bij mannetjes in prachtkleed. Voorheen werd hij veelal als ondersoort van de Wintertaling beschouwd. Tijdens de winterperiode van de atlas werd hij in vijf atlasblokken waargenomen (Texel, Friesland, Groningen, Overijssel en Zuid-Holland). Overigens zijn (nog) niet alle gevallen ingediend bij de CDNA.

Ringsnaveleend *Aythya collaris*

De zeldzame Ringsnaveleend (41 aanvaarde gevallen tot en met 2016) werd in twee atlasblokken vastgesteld. Een vrouwtje verbleef van 14–20 januari 2013 tussen Kuifeenden in de Weerribben ten noorden van Blokzijl Ov. Een veelbezocht mannetje vertoefde van 31 januari–10 maart 2015 bij Vlaardingen ZH.

Ringsnaveleend
FOTO: WIES VINK

Kleine Topper *Aythya affinis*

De Kleine Topper is een Noord-Amerikaanse dwaalgast die bij ons in toenemende mate opduikt, met vanaf 2000 13 gevallen (dutchavifauna.nl). Tijdens de atlasperiode overwinterde een Kleine Topper in de haven van Harderwijk GI en omgeving (13 december 2014–27 januari 2015). Andere Kleine Toppers werden gezien bij Medemblik NH (19–20 februari 2015) en bij Den Oever NH (12 december 2015–2 februari 2016). Alle exemplaren zijn geaccepteerd door de CDNA.

Brilzee-eend *Melanitta perspicillata*

De fraaie Brilzee-eend is met 23 gevallen sinds 2000 tegenwoordig iets algemener dan enkele decennia geleden (dutchavifauna.nl). Tijdens de atlasperiode werden twee mannetjes bij elkaar gezien voor de Noordzeekust van Schiermonnikoog (31 december 2013–21 februari 2014). Een derde exemplaar verbleef langs

de Brouwersdam ZH in de laatste atlas(bezem)winter 2015/2016. Deze gevallen zijn aanvaard door de CDNA.

Geelsnavelduiker *Gavia adamsii*

Een gelukkige atlasteller meende op 9 februari 2013 bij het Grevelingenmeer een fraaie Ijsduiker te zien. Het bleek echter te gaan om de 38^e Geelsnavelduiker voor ons land (dutchavifauna.nl). Van 16–27 januari 2014 werd een ander exemplaar waargenomen op de Rhelderlaag bij Giesbeek GI, ver in het binnenland. Ook deze is door de CDNA aanvaard.

Geelsnavelduiker
FOTO: ALEX BOS

Stormvogeltje *Hydrobates pelagicus*

De 'Huiszwaluw van de zee' is ronduit zeldzaam in de winter. Het vermelden waard is een vogel die bij Uithuizen Gr (op 6 km van de Waddenzee) op 9 december 2013 dood werd opgeraapt. Mogelijk was dit een slachtoffer van de storm een paar dagen eerder (waarneming.nl). De weinige overige meldingen stammen van trekposten langs de kust. Hoewel waarnemingen vanaf 2000 niet langer beoordeeld worden door de CDNA, blijft het Stormvogeltje een zeer schaarse verschijning.

Vaal Stormvogeltje *Oceanodroma leucorhoa*

Het Vaal Stormvogeltje is vooral een najaarstrekker en het talrijkst rond half september (trektellen.nl). Winterwaarnemingen zijn schaars en bleven in de atlaswinters beperkt tot enkele meldingen op zeetrekposten (waarneming.nl).

Vaal Stormvogeltje
FOTO: ARIE OUWERKERK

Noordse Stormvogel *Fulmarus glacialis*

Noordse Stormvogels trekken bij ons het hele jaar langs de kust, met een duidelijke piek half september (trektellen.nl). De aantallen zijn gewoonlijk klein maar kunnen van jaar op jaar sterk verschillen; 'superdagen' met veel doortrekkers zijn echter zeldzaam. Tijdens deze atlasperiode werd de soort uit een tiental atlasblokken gemeld tijdens de wintertellingen, duidelijk minder dan in de winters van 1979–1983 (24).

Noordse Stormvogel
FOTO: COR FIKKERT

Grauwe Pijlstormvogel *Ardenna grisea*

Op 12 december 2012 werd een verzwakte Grauwe Pijlstormvogel opgeraapt van een grasveld net buiten Hellevoetsluis ZH en naar Vogelklas Karel Schot in Rotterdam gebracht. Na twee dagen werd de aangesterkte vogel weer losgelaten op de Maasvlakte ZH. De schaarse overige winterwaarnemingen stammen van zeetrekposten. De soort wordt vooral in het najaar gezien, met name in september en begin oktober, vrijwel uitsluitend langs de kust (trektellen.nl).

Zwarte Ooievaar *Ciconia nigra*

Zwarte Ooievaars in het winterhalfjaar zijn in ons land uiterst zeldzaam. Twee exemplaren zijn gemeld in de zachte winter van 2014/2015. Een onvolwassen vogel, rondzwervend nabij Schiphol NH tussen 12 november en 20 april (Ebels 2015) vormde het eerste overwinteringsgeval voor ons land. Een andere juveniel (met kleurring wit TA20), in juni 2014 als nestjong geringd in Thüringen, Duitsland, hing begin december 2014 rond op Sint Philipsland ZI.

Kleine Trap *Tetrax tetrax*

Van de 46 tot en met 2015 aanvaarde gevallen van de Kleine Trap (dutchavifauna.nl) stammen de laatste twee uit de atlasperiode. Het ging om door veel vogelaars bezochte exemplaren bij Langelo Dr (13–26 februari 2014) en Polder Arkemheen bij Nijkerk GI (23–29 januari 2015). Sinds 2000 zijn er slechts vijfmaal Kleine Trappen in ons land waargenomen.

Kleine Trap
FOTO: ALEX BOS

Kaspische Plevier *Charadrius asiaticus*

De derde Kaspische Plevier voor ons land werd van 10–26 januari 2014 gezien in de omgeving van Wissenkerke ZI. De vogel werd ontdekt tijdens een watervogeltelling (Hoekstein 2015).

Nieuw standaardwerk over de Nederlandse vogelbevolking

Ruim 2000 vogelaars gingen drie jaar lang op pad om verspreiding en aantallen van broed- en wintervogels in heel Nederland in kaart te brengen. In deze *Vogelatlas* wordt het resultaat van vele tienduizenden uren veldwerk gepresenteerd:

- Actuele stand van zaken van alle 369 regelmatig voorkomende vogelsoorten
- 40 jaar veranderingen inzichtelijk in beeld gebracht
- 1000 verspreidingskaarten en 300 grafieken vatten in een oogopslag gegevens en trends samen
- 135 deskundigen lichten de resultaten toe in teksten
- 450 topfoto's, in Nederland gemaakt en vaak niet eerder gepubliceerd, van 70 fotografen
- *Summaries and an introductory chapter for foreign readers*

De soortbeschrijvingen belichten de afname of opkomst van soorten en signaleren soms regionaal tegenstrijdige patronen. De *Vogelatlas* biedt een schat aan kennis die niet alleen door vogelaars en natuurbeschermers volop gebruikt zal worden, maar de Nederlandse vogelstand ook voor alle overige natuurliefhebbers in beeld brengt.

De uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij vele sponsors.

Sovon Vogelonderzoek Nederland legt de veranderingen vast in de verspreiding en aantallen van alle in het wild voorkomende vogels. Ze doet daarnaast onderzoek om de waargenomen veranderingen te begrijpen.

www.kosmosuitgevers.nl